

УДК 821.161.2 “18”–24.09 І.Франко

**ІСТОРИЧНІСТЬ І ХУДОЖНІСТЬ ДРАМАТУРГІЧНОГО КОНФЛІКТУ:
“ТРИ КНЯЗІ НА ОДИН ПРЕСТОЛ”**

Володимир ПРАЦЬОВИТИЙ

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, 79000 Львів, Україна*

Автор прагне на прикладі одного твору показати, як молодий Іван Франко, з надією на порозуміння та злагоду, переймався проблемами розшарування української нації. Такий підхід до проблеми може послужити ключем до осмислення сучасних складних процесів у молодій українській державі.

Ключові слова: княжа доба, історична драма, образ-характер.

Історичну драму “Три князі на один престол” (1874) Іван Франко написав у Дрогобичі, під час навчання у гімназії. Молодий драматург обрав для відтворення складний період української історії після Ярослава Мудрого, який зробив Київську Русь могутньою і авторитетною державою. Відчуваючи наближення смерті, князь зібрав своїх синів і сказав їм: “От і я відходжу із цього світу, а ви, сини мої, живіть між собою в любові, бо всі ви брати від одного батька і одної матері. І якщо будете жити в любові між собою, і Бог буде з вами, і підгорне під вас ворогів ваших, і будете мирно жити. Та коли будете в ненависті жити, в сварках і міжусобицях, то й самі загинете, і землю батьків і дідів своїх погубите, яку здобули трудом великим. Але слухайте брат брата, живіть мирно” [2, с.258-259]. Та сини не послухали мудрого батька і почали роздирати на шматки могутню Київську Русь.

Центральною постаттю драми став князь Всеволод, який намагався утримати в своїх руках державне кермо Київської Русі. “Останній з Ярославичів, Всеволод об’єднав під своєю владою Київ, Чернігів, Смоленськ, Переяслав, землі над Волгою і прагнув поновити єдність Київської держави. Однак, все правління його виповнено було боротьбою з “ізгоями”, число яких незаконно збільшено синами великого князя Святослава” [3, с.139], – зазначала Наталя Полонська-Василенко.

Образ князя Всеволода епізодичний у драмі “Три князі на один престол”. Він появляється на початку твору під час бою із зовнішнім ворогом, якого Іван Франко не конкретизував. У бою князь Всеволод виявляє мужність, геройство та одвагу. Про нього захоплено говорять воїни.

“П е р ш и й в о ї н. Отсе правда, тепер лежить враг, як той тур простертий, і, певно, годі буде му ще раз підвестися против нам. Але і князь наш,

хоч старий, а таки ще не остила старому кров в жилах! Як молодець, увивається, – всюди го повно, всюди грімко роздається його слово, а з словом і відвага і віра в побіду вступає в серця воїнів. Таких владителів дай, Боже, до віку, а певно земля наша зацвіте і взнесеться пострахом для ворогів, а підпорою і обороною всім чесним і утисненим.

В т о р и й. Брате, видиш, мені якось не може ся в голові помістити, яким світом наш князь такої сили міг набрати і з такою певністю себе уганятися помежи списками ворогів з одного кінця лінії бойової на другий.

П е р в и й. Бог рятував го очевидно на дальшу славу і на наше благо. ...Переконався я в нинішній борні, як видимо рука Божа над нашим князем спочиває. Бо що то, посеред найзатятшої різні де глянеш, там він – і провадить, і сам рубає, і захоочує, аж доки напруженим нашим силам не удалось переперти і зламати ворога” [4, с.8].

Звичайно, Іван Франко ідеалізував князя Всеволода, надавши йому романтичного ореолу, зробивши з нього відважного воїна і вмілого полководця. Всі князі у період Київської Русі мусли вміти тримати зброю в руках і стояти в обороні рідного краю від напасників. “Всеволод закінчив тим, що закріпив за Ростиславичами все Підкарпаття з Терембовею. Частина Волині з Володимиром, що звалася пізніше Володимирія, дісталася, згідно з волею Всеволода, “ізгоєві” Давидові Ігоревичеві. Берестя виділено Святополкові Ізяславичеві: він обміняв Новгород на Турово-Пинську волость” [3, с.139].

Це був надзвичайно складний і напружений час. “Боротьба з “ізгоями” була страшна тим, що відкривала шляхи в Україну половцям, яких “ізгої” брали за допоміжне військо. Приходили половці й самі, палили міста і села, пљондрували країну, забирали полонених. Боротьбу з ними вів головним чином Володимир Мономах. У своїй автобіографії він перелічує десятки походів. Всеволод, хоч порівняно не був ще старий, сам рідко брав участь в походах, і виявив себе як обережний дипломат” [3, с.140]. І тому те, що драматург надав князеві Всеволоду героїчного характеру, можна віднести до художнього вимислу. У такий спосіб І. Франко намагався загострити увагу на головній проблемі княжої доби – розбрату між українськими князями. Насправді за характером князь Всеволод був зовсім іншим. “...Всеволод був дуже освічений: не виїжджаючи нікуди (“дома седяй”), вивчив п’ять мов. До цього, можливо, примушувало й те, що, крім дипломатичних стосунків з Європою, мав він складні умови в родині: одружений з візантійською царівною, Мономах (це ім’я передалося старшому синові, Володимирові) мав свояками королів Франції, Угорщини, Норвегії по сестрах; Польщі, Саксонії – по братах; дочка Євпраксія була німецькою цісаревною, а син Володимир одружився з дочкою англійського короля Гаральда II, Гітою” [3, с.140].

Показавши еталон захисника рідної землі в особі Всеволода, драматург виводить його за сцену головних подій твору. Пораненого князя воїни виносять з поля бою. Потім дружинники натрапляють на убитих князевих охоронців, сам Всеволод зникає. Його захопили розбійники. І там, серед покидьків суспільства, князь Всеволод не забуває про свій народ. Його монолог сповнений тривоги і вболівання за державу: “Побіда і нараз таке нещастя! Боже, неіслідимі твої

дороги! Я ту межі тими викидьками чоловічства, жизнь моя в їх руках, а там мої воїни, мій народ, мої приятелі в тяжкій непевності, тривозі, ох, а може і в незгоді, в братобійчій борбі о власть і престол! Боже мій, Боже мій, твоя воля свята, але дозволь, о Отче, щоби тая чаша страданій пройшла мимо мене! Ні-ні, я нехай загину, на мене спусти цілу тяжість руки своєї, на мене вилий повну чашу гніву свого, лиш народ мій, лиш край мій збав! Дай му найти щирого сина з-межи синів своїх, котрий би високов думкою, любовою горячою і сильнов рукою кораблем в спільного блага кермував межі бурхливими фалями незгоди, зависті і вражди. О Боже, дай краю моєму найти мужа, котрий би здужав з твоєю помічю тільки терпіти і так го любити, як я! Або дозволь, дозволь, о Отче, мені ще видобутися із сеї ями вовчої, в котру мя твоя рука вложила для випробування мого духу! Дозволь мені ще раз глянути на сей край, моєю кров'ю зрошений, на тую землю, моїми побідами прославлену, – нехай уставлю в ній лад і згоду – а потім забери мя навіки до себе, сли се воля твоя!” [4, с.19].

Цей монолог вилився у щирю молитву князя до Бога. Всеволод не думає про себе, про свою власну безпеку. Він не боїться смерті – розбійники не можуть нагнати на нього страху, бо він дуже добре розуміє, що його особисте життя нічого не важить, якщо у рідному краю нема спокою та злагоди між князями. Він благає Господа дати йому можливість довершити задуману справу – зміцнити державу і залишити після себе гідного спадкоємця. І таке трактування образу князя Всеволода відповідає історичним фактам. “І збулися слова батька його, що казав був: одержав він стіл батька свого після всіх братів, після смерті брата свого сів княжити у Києві, багато горя зазнав, більше, ніж коли княжив у Переяславі. Коли він княжив у Києві, багато гризоти завдавали племінники його, які стали досаждати йому, домагаючись волості, один цієї, а той другої” [2, с.330–331].

Чималими зусиллями князь Всеволод намагався зберегти Київську Русь неподільною і могутньою державою. Але це намагання не увінчалось успіхом. “П’ятнадцятилітнє князювання Всеволода в Києві пройшло в неустанній боротьбі з отими обділеними князями “ізгоями”, як їх звать. Вони сочили його з усіх боків, а перед між ними вів Святославович Олег, прозваний Гориславовичем за те горе, яке терпіли люде від нього і від його половецьких орд, що він наводив на Україну, докучаючи Всеволодові, добиваючися від нього батьківщини, що він йому і всьому потомству Святославовому відібрав” [1, с.107].

Звичайно, Іван Франко створив дещо штучну конфліктну ситуацію, не вмотивувавши належно зникнення князя, який потрапив у розбійницьке лігво. Та й самі розбійники є художньо непереконливими. Вони не змогли пізнати князя чи здогадатися з його одягу, до якої суспільної верстви він належить. У такий спосіб автор намагається штучно підсилити драматизм ситуації. Частково такий драматургічний хід можна пояснити тим, що Франко намагався створити саме конфліктну ситуацію і розкрити образи-характери князів у боротьбі за престол, незмінно зосереджуючи увагу на цій магістральній темі. У зв’язку з цим він не приділив належної уваги деталям, які теж відіграють важливу роль при створенні цільної художньої картини.

Князя Всеволода вважають мертвим. Починається кривава боротьба за престол. Спочатку в особистому поєдинку долю престолу вирішують Хрудос і

Стаглав, але обидва падають мертві у запеклому бою. Тоді настає черга їхніх синів. Народ розділився: одні стали за Ростислава, другі – за Ратибора. воєнний успіх від одних переходить до інших. Воїни відчувають наближення біди:

“П е р ш и й в о ї н. Боже, Боже великий, за що ж така кара на нас?”

В т о р и й. Чи я не казав, що незгода тепер неохибна, що горе в краї нашім настане, хоч внішній ворог покорений? Ось, бачте тепер – два найзнаменитшії нашії граждане, на котрих край наш глядів, як на найсильнішії підпори свої, тепер сягають по корону і незгоди страшний пожар роздувають в краї” [4, с.21–22].

Образи обох претендентів на престол драматург вималював на контрастах. Ростислав марнославний, жорстокий і немилосердний до ворогів своїх: “Приятелі, вспільники нинішньої слави і побіди! Моя тепер власть в тім народі, і чень, хоч тепер бог дасть в спокої сьому краєві розвиватися! Вина цілої тої нещасної борби спадає на Ратибора і про тое я, яко князь сього краю, властію своєю оголошаю його яко ізгнанника, позбавленого честі, добр і притулку, виймаю його з-під права і наказую остро всякому не тільки з ним соединитися, йому помагати, но також його у себе переховувати і з ним говорити! На весь рід його най упаде ганьба і кара! Воїнам, засліпленим від нього, велю оголосити свою ласку, і если упокоряться і Ратибора живого або мертвого видадуть, зостануть помилувані і назад під мої хоругви прийняті!” [4, с.29], – звертається Ростислав до своїх воїнів, звинувачуючи у всіх смертних гріхах свого супротивника Ратибора.

Дія ускладнюється ще й тим, що Ратибор закоханий у Мирославу, сестру Ростислава. Він випадково підслухав монолог Мирослави, з якого дізнався, що вона теж його кохає. Зворушений такою звісткою, Ратибор припадає до ніг Мирослави:

“Р а т и б о р (*кидається перед нею на коліна*). Ангеле мій, світла зоре душі моєї, ох, дякуй моему підступові і тій щасливій хвилині, котра підшепнула мені тебе підслухати! Серце моє, повтори тее святе слово – воно рішило мою судьбу, моє щастя! Скажи, скажи: “Люблю тя, Ратиборе!”

М и р о с л а в а. Рицарю, чи ж це місце для вас – при ногах женщины, місце для того, перед котрим дрожать вороги, на котрого, як на свою надію і підпору в будучності, глядять отечество?”

Р а т и б о р. Ні, ні, не мені то приписуй, що я у ніг твоїх, – те твоя вина! Мирославо, світе мій, повтори тее солодке слово: “Люблю тя!” Скорше не встану, аж не вчую мову твого серця.

М и р о с л а в а. Люблю тя, люблю, Ратиборе! Цілим серцем і цілою душею люблю тя, мій рицарю, мій княже! (*Цілує і відбігає.*)” [4, с.12].

Пристрасне кохання до Мирослави спалахнуло у серці Ратибора. Але обставини змінилися. Обов’язок князя спонукує його до запеклого бою за престол з її братом. І тому він відмовляється від кохання:

“Р а т и б о р. Мирославо, ангеле життя мого, не жалую і ніколи не жалуватиму слова свого і благословити буду, доки житні моєї, тебе і твої слова, – о, бо вони отворили світ щастя передо мною, вони другий раз мене на світ народили! Але судьба позавидувала нашому щастю, Мирославо, – на хвилю, на хвилю тільки воно блиснуло нам і погасло. Нам тра розстатися!

М и р о с л а в а. Розстатися? Що ж жене тя від мене так скоро? Чи вже прикра тобі моя мова, чи не милий мій вид, чи неприємна моя любов?

Р а т и б о р. Серце моє, не рани мя тим словом! Отечество і отець кличуть мене – судьба роздерла в тій хвилі наші родини, розділила, може і навсєгда, наші дороги! Бувай здорова! Прощай!” [4, с.13–14].

Тут драматург використав класичну колізію – вибір між коханням та обов’язком і в класичній манері розв’язав її. Ратибор відмовляється від кохання, бо мусить виконати свій обов’язок. Та кохання до Мирослави облагородило його серце, і він сприймає світ у зовсім інших тонах, ніж Ростислав. Запекла, братовбивча війна глибоко пригнічує його: “Боже мій, як дивна жизнь чоловіка! Як фаля водна під подувом того ж самого вітру-щастя раз вноситься, то знов другий раз опадає! Бач, щастя сприяло мні, коли-м ще не думав о тій блищачій золотій власті, до котрої тепер я примушений спішити! Щастя сприяло мні, коли я ранений дістався в дім того, котрому тепер несу страшну грозу війни, друхочучий таран, котрий має розвалити високий мур його надій! Я тогді слабий, безпомічний, почув, що в мні є серце живе, тепле, жаждуче жару, чувства сильного, солодкого – любові. Я почув те, бо-м найшов друге серце, що чувствовало то само, що в небесную гармонію складалося з моїм. Я забув про свою рану, я жив тільки в тім чувстві, і воно оздоровило мене. Щастя вносило мя що раз то вище, солодкії надії росли, красніли, мов ясне, погідне небо блистало передо мнов; нараз із того ж погідного неба вирвався грім і розірвав вінець золотого щастя, котрий разом сплів наші серця, розвалив наші надії, але чи під їх руїнами згинула наша любов? Ні-ні, вона була чиста і свята, вона була животворяща, вона мусить бути вічна! Бо хто в других життя вливає, чи ж той може умерти?...” [4, с.41–42].

Серце Ратибора сповнене любові, віри та надії. І саме в такому трактуванні образу-характеру виявляється гуманістична концепція Івана Франка, який намагався показати Ратибора виразником людяності у творі. Коли завершилася остання битва, Ратибор, смертельно поранивши Ростислава, теж не порятувався – потрапив до нього в полон. Між обома супротивниками відбувається діалог, який засвідчує, як по-різному розуміли вони сенс влади і життя:

“Р о с т и с л а в. ... Га, видиш, зухвалий бунтівнику, де ты завела твоя скажена затятість.

Р а т и б о р. На однім шаблі стоїмо оба!

Р о с т и с л а в. Га, ты ще висміваєшся із мене? Ні, не думай, що смертельна тая рана, котру задало мені твоє безбожне желізо! Я жию, але ты, ты в тій хвилі не числишся межи живих!

Р а т и б о р. Я твій плінник, роби зі мнов, що хочеш, – бач, мої руки зв’язані, не здужаю їх більше підняти на тебе! Досить, досить на цілу жизнь два дні щастя, два дні надії – ты її в тім степені, що я, і на хвилину не зазнав! Княже, ми порівнялись в житті, я не жалую світу, не жалую корони, не жалую тебе, лиш жалую сього краю, котрий через нас так багато утерпів, лиш жалую свого рідного народу, котрий за нас так много крові пролив, так много синів своїх оплакує!

Р о с т и с л а в. Не говори: за нас! На тобі ціла вина!

Р а т и б о р. Милишся! Ми однако мали права до сього місця, ти мав лишень більше щастя, більше зятятості!” [4, с.45].

Відчуваючи наближення смерті, Ростислав, сповнений непримиренної ненависті до Ратибора, наказує слугам стягти йому голову і принести її до престолу, на який він всівся. Не зм'якшують його серця навіть благання закоханої в Ратибора рідної сестри Мирослави, яка просить не убивати її в “цвіті життя”. Ростислав незворушний, він не хоче відмовитися від лихого наміру. Та слуги Ростислава не встигли виконати його наказу. Відчиняються двері – входить князь Всеволод, якого відшукали воїни у печері розбійників і визволили з полону. Побачивши Всеволода, Ростислав падає мертвим. Такий оптимістичний фінал не зовсім відповідає історичній правді. Молодий драматург намагався надати творові повчально-виховного змісту. І хоч таке завершення п'єси не зовсім впливає з характеру відображених подій, воно доцільне як утвердження ідеї єдності українських земель.

Фінальна сцена завершується звертанням князя Всеволода до українського народу: “Народе мій, що се значиться? Що за фурія страшна запустила свій меч пагубний в твою грудь? Де єдність, де згода, котров недавно пишалися сини твої, де цвіт молодежі твоєї, де найзнаменитшії з дітей твоїх? Судьба на хвилю скрила мя перед твоїми очима, а вже сам против себе підняв ти меч вражди, підняв ти желізо убійства, а вже кров дітей твоїх поїть поля і лани твої, звірі кості їх розтягають, а круків стада співають зловіщую пісню смерті і заглади! Народе мій, що з тобою сталося?... Найліпший син землі сеї в путах, другий мертвий на лиці своїм лежить кровавий, страшний! О боже, боже предків наших, за що зіслав ти таку кару на сей край?” [4, с.47].

І цей завершальний монолог – не тільки крик душі Всеволода, назвичайно освіченого і мудрого князя Київської Русі, не тільки крик душі молодого, але далекоглядного, прозріливого письменника: це голос усього народу.

Звичайно, можна робити закид Іванові Франкові щодо композиції твору, дорікати за надуманість сюжету, неправдоподібні сюжетні ходи, художню недовершеність образів тощо. Але значно важливіше тут інше. В історичній драмі з красномовною назвою “Три князі на один престол” Іван Франко глибоко проникнув у душу українського народу – виявив її світлу і темну сторони. Драматург не випадково не конкретизував зовнішніх ворогів, з якими боровся князь Всеволод. Вони мають абстрактний, умовний характер. У такий спосіб автор хотів підкреслити, що наші вороги завжди залишатимуться нашими ворогами. Україна занадто звабливий шматок, і тому вони ніколи не змінять своєї політики щодо неї. І це треба визнати як незаперечний факт. Тому свою увагу зосередив на виявах українського національного характеру у складних і жорстоких умовах боротьби за владу. І хоча в історичній драмі “Три князі на один престол” Іван Франко не прив'язав відображених подій до конкретних історичних фактів, він зумів вловити головну супречність княжої доби – розбрат між владарями Київської Русі – і передати її складність у художньому тексті. Письменник-патріот устами князя Всеволода кидає докір українцям за незгоди, чвари, непорозуміння, чванство, самозакоханість, зятятість і непоступливість з

надією, що в ім'я великої національної справи, в ім'я власної держави, в ім'я своїх дітей вони зуміють об'єднатися, дійти злагоди та порозуміння.

1. *Грушевський М.* Ілюстрована історія України. – К., 1992. – 544 с.
2. *Повість врем'яних літ.* – К., 1990. – 558 с.
3. *Полонська-Василенко Н.* Історія України: У 2 т. – К., 1992. – Т. 1. – 640 с.
4. *Франко І.* Зібр. тв.: У 50 т. – К., 1979. – Т. 23. – С. 7–48.

HISTORICAL AND ARTISTIC NATURE OF THE DRAMA CONFLICT: “THREE PRINCES TO ONE THRONE”

Volodymyr PRATSIOVYTYI

*Ivan Franko National University of Lviv Philology Department
Universytetska st., 1, UA-79000 Lviv, Ukraine*

The article attempts to demonstrate (as based on one work) of how much the young Ivan Franko was concerned about the problems of the Ukrainian nation's stratification in the hope of common understanding and accord. In its turn, this approach to the problem can provide a way for competing the present day complicated processes in the young Ukrainian state.

Key words: princely era, the historical drama, character-sketch.

Стаття надійшла до редколегії 09.05.2004
Прийнята до друку 20.05.2004